

Н. М. ХРИСТОВА*

**ГЕНЕАЛОГІЧНА ЕВРИСТИКА:
АЛГОРИТМ ТА ДЖЕРЕЛА**

Актуалізація генеалогічних досліджень у ХХІ ст. зумовлена тими соціальними завданнями, що вирішує суспільство за допомогою генеалогічної інформації.

Генеалогія наукова має власну історію, методологію, методики досліджень, до її завдань відносять вивчення генеалогічних джерел, перевірку їх достовірності, створення довідників з генеалогії тощо.

Генеалогія генетична (ДНК-генеалогія) – новий напрям генеалогічних досліджень, розвиток якого дозволить визначити спадкові хвороби, спрогнозувати (за умови правильного укладання родоводу) стан здоров'я членів родини.

Генеалогія практична спрямована на підтвердження родинних зв'язків певного кола осіб, визначення їх місця в структурі суспільства і посідає не останнє місце в системі факторів формування духовних цінностей особистості.

І якщо генеалогія наукова та генетична послуговуються генеалогічною інформацією, як правило, для проведення подальших досліджень, то для генеалогії практичної її пошук є самоціллю.

З цієї точки зору заслуговує на увагу **генеалогічна евристика**, яка в широкому розумінні являє собою мистецтво пошуку генеалогічної інформації та встановлює його загальні правила.

Спробуємо умовно розділити процес пошуку на етапи, визначивши послідовність пошукових процедур початківця-генеолога. На першому етапі, «доархівному», доцільно зафіксувати вже відому інформацію, джерелом якої можуть бути документи сімейного архіву: фото, щоденники, листування, які хоча і не завжди претендують на достовірність, але можуть стати відправною точкою для подальших розвідок.

Важливим прийомом цього етапу є опитування предків, вивчення усних історій та легенд роду, а також звернення до опублікованих дже-

* *Христова Наталія Миколаївна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри соціальних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

рел: біографічних, географічних та енциклопедичних словників, архівних довідників, некрополів, адрес-календарів, пам'ятних книг, адресних довідників, які можуть містити потрібну інформацію.

Пошуку в архівах може також передувати вивчення інформації у Інтернет-мережі, яка наразі є найпопулярнішим та найпотужнішим генеалогічним ресурсом і дуже активно використовується. Генеалогічні портали пропонують величезну кількість профільної літератури, баз даних, іменних списків тощо.

Водночас Інтернет виступає потужним каналом комунікації, через який ви можете вільно спілкуватися з генеологами усього світу, об'єднувати свої зусилля, обмінюватися досвідом, публікувати результати своїх досліджень.

До позитивних моментів Інтернет у цьому контексті слід віднести:

– можливість ведення діалогу з пошуковою системою та гнучкість тактики пошуку залежно від отриманих результатів;

– формування навичок наукового пошуку, вміння орієнтуватися в мережевому просторі, здійснювати первинну селекцію інформації.

Але суттєвою вадою будь-якої пошукової системи є відсутність наукового контролю якості (процес включення інформації до БД не контролюється), що може призвести до отримання недостовірної інформації.

На доархівному етапі варто поновити (або набути) знання щодо мережі архівів та їх профілю, історії державних установ, правових основ доступу до генеалогічної інформації, організації архівних документів та комплектування архівів.

Однак на результативність пошуку вплине не лише підготовка дослідника, але й хронологічний період дослідження, географічний фактор, станова належність особи щодо якої здійснюється пошук, наявність генеалогічних джерел у конкретному архіві. Саме останній чинник має суттєве значення для результатів пошуку, оскільки лише впродовж минулого століття Україна пройшла через громадянську, дві світові війни, голодомор, масові репресії населення, що призвело до втрати архівних документів.

Для отримання релевантної інформації в архіві доцільно застосовувати універсальні евристичні методи: суцільний, вибірковий, інтуїтивний, типологічний, індуктивний, дедуктивний та ін.

У загальному вигляді процес пошуку слід здійснювати в такому порядку:

– встановити хронологічні та географічні межі генеалогічного пошуку за адміністративно-територіальним поділом до 1917 р., а також визначити конкретні культові установи, де мали здійснюватися метричні записи (реєстрація). Зіставлення сучасного адміністративно-територіального поділу з усіма попередніми здійснюють за відповідни-

ми довідниками адміністративно-територіального поділу та списками населених пунктів конкретної губернії. У разі наявності населених пунктів з однаковою назвою у різних місцевостях, зміною належності конкретних населених пунктів до церковних приходів (у зв'язку з відкриттям нових і закриттям старих храмів, перенесенням меж приходів тощо), невизначеністю віросповідання, слід розширити географічні межі пошуку;

– виявити за обліковими та довідковими даними архіву фонди, документи яких можуть бути джерелами генеалогічної інформації, переглянути описи цих фондів (саме вони мають найбільше евристичне навантаження), визначити справи для поаркушного перегляду.

Доцільно розпочинати роботу з фондами, які містять безпосередньо генеалогічну інформацію, а далі здійснювати пошук за фондами, які опосередковано містять генеалогічні відомості. Проте у будь-якому варіанті перевагу слід надавати джерелам офіційного походження, які характеризуються об'єктивністю і докладністю інформації, створюють переконливу достовірність і документальну обґрунтованість родоводу.

Список генеалогічних ресурсів архівів доволі значний. За змістом генеалогічного матеріалу їх поділяють на дві групи:

1) власне генеалогічні, до яких відносять родоводи у будь-якому вигляді (родовідне древо, родовідна таблиця, родовідний (поколінний) розпис). Такі джерела зберігаються переважно серед документів дворянської генеалогії – у родовідних книгах і протоколах визначальних комісій, складених дворянами (шляхтою) під час визнання їх у дворянстві Російської імперії;

2) джерела для укладання родоводу, до яких відносять всі інші джерела, що містять інформацію про людину, її життя та оточення (документи державних і громадських установ, які мають масовий характер і визначають родинні зв'язки між людьми, метричні книги культових установ, документи переписів населення тощо).

Найінформативнішими джерелами для дослідження родоводів є метричні книги та сповідальні відомості.

Метричні книги велися в культових установах та засвідчували події хрещення (народження), вінчання (шлюбу), поховання (смерті) конкретних осіб, у вигляді хронологічних записів у книжковій формі. Розрізняють метричні книги церковні, так звані культово-обрядові (у православних церквах почали укладатися не раніше 1722 р.), і громадянські, із статистично-контрольною реєстрацією актів громадянського стану.

Після встановлення радянської влади в Україні реєстрацію (запис) актів цивільного стану здійснювали відділи ЗАГС (нині відділи реєстрації актів цивільного стану) при виконавчих органах місцевої влади.

Метричні книги про народження (хрещення) дозволяють підтвердити дату народження, дату проведення культового обряду (хрещення, обрізання, наречення), звання (належність до певного стану і місця приписки); прізвища, імена та по батькові батьків, їх віросповідання, звання; прізвища, імена і по батькові хрещених батьків, законність і незаконність народження. Лише з одного метричного запису дослідник може дізнатися імена трьох поколінь: сина, батька та діда.

У метричних книгах православних церков можна зустріти записи про хрещення євреїв з поміткою “вихрест”, а також осіб греко-католицького та лютеранського віросповідання.

Метричні книги **про шлюб** подають відомості про дату взяття шлюбу, звання, прізвище, ім'я та по батькові нареченого, віросповідання, який шлюб (перший – молодий, другий – удівець чи розлучений), вік; відповідну інформацію про наречену; прізвища, імена та по батькові (іноді – посаду, чин) свідків (поручителів) шлюбу.

Метричні книги **про померлих** дозволять встановити дату смерті, звання, прізвище, ім'я та по батькові померлого, його вік, від якої хвороби помер, дату і місце поховання.

Метричні книги (метричні виписи) слід шукати у фондах культових установ, відповідних духовних консисторій чи установ, що виконували такі функції.

Окрім метричних книг культовими установами православної, католицької, греко-католицької конфесій укладалися **сповідальні відомості** (списки), де містилися дані про прізвище, ім'я та по батькові парафіянина із зазначенням усіх членів його сім'ї та їх родинних зв'язків, вік на час складання списків, відмітку про присутність чи відсутність на сповіді. Важливість церковного обліку полягала в тому, що він містив точні відомості щодо чисельності міського та сільського православного населення.

Цінним джерелом для генеалогічних досліджень є документи загальнодержавних переписів населення Російської імперії, перший з яких був проведений за указом Петра I 1718–1719 рр., і одержав назву “**ревізія**”, а його основним документом була “ревізька казка”, де фіксувалися результати перепису. З 1781 року систему загальнодержавних ревізій було поширено на українські землі у складі імперії.

До ревізських реєстрів вносили платників подушного податку, незалежно від віку та працездатності, осіб чоловічої статі, за кількістю яких встановлювали подушний податок.

Документи ревізських казок зберігаються у фондах відповідних **казенних палат**. Копії окремих казок, зроблених для службового користування, зберігаються у фондах дум та управ, а додаткові ревізські казки з 1860-х рр. – у фондах повітових казначейств.

Переписні книги склалися царським урядом для оподаткування селян і міщан, за рахунок податків з яких утримувалися царські війська і в Малоросії. До книг вписували жителів міст і приписаних до них сіл, (окрім козаків, які служили Російській державі), із зазначенням прізвища, ім'я господаря двору, складу сім'ї та майнового стану.

Важливість **переписного листа** (основного документа Всеросійського перепису населення 1897 р.) як генеалогічного джерела важко переоцінити, оскільки він містить комплексну інформацію стосовно усіх членів сім'ї із зазначенням (за наявності) фізичних вад та хвороб (сліпий, німий, глухий, психічно хворий тощо).

Документи переписів зберігаються у фондах відповідних губернських і повітових переписних комісій.

Посімейні списки після прийняття в Росії 1874 р. "Статуту про військову повинність" були підставою для складання призовних списків для осіб податного стану. Посімейні списки для міського населення склалися міськими управами, на селян – волосними правліннями по кожній сільській громаді. Зі списками можна ознайомитися у фондах відповідних міських управ і волосних правлінь. Копії окремих списків (для службового користування) відклалися: на міщан – у фондах міщанських управ, на селян – у повітових з військової повинності присутствіях.

Призовні списки фіксували осіб, які підлягали призову на військову службу та склалися на підставі посімейних списків і метричних виписок, доданих до них. На осіб податного стану списки склалися в установах місцевого самоврядування: на селян – у волосних правліннях по всіх сільських громадах, що входили до складу волості, на міщан – у міських управах, на решту осіб – безпосередньо повітовими установами. Як генеалогічне джерело призовні списки містять інформацію про склад сім'ї (із зазначенням родинних зв'язків і віку усіх членів сім'ї), віросповідання, сімейний стан, освіту призовника.

Призовні списки сільського населення зберігаються у фондах відповідних повітових з військової повинності присутствіях, міського населення – там само, а також у фондах міських управ, до яких загальні призовні списки надходили у копіях для користування.

Формулярні (послужні) списки склалися на чиновників, державних службовців, учителів, лікарів, офіцерів і містили окрім відомостей службового характеру (призначення, переведення, звільнення від служби, надання відпусток, заохочення), дані про їхні родини. Такі списки зберігалися у фондах губернських правлінь, в окремих архівах – як колекції формулярних списків чиновників.

Аналогічні за характером інформації послужні списки представників духовенства зберігаються у фондах духовних консисторій, а також (як частина клірових відомостей) – у фондах церков.

Дослідження козацько-старшинської генеалогії проводять переважно за документами Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, але пошук такої інформації ускладнюється через обмежену кількість тогочасних джерел. Також слід пам'ятати, що після знищення Запорозької Січі козацько-старшинська еліта розчинилася в російському дворянстві, тому подальшу їх долю доцільно прослідкувати за джерелами дворянської генеалогії.

Для дворянської генеалогії найінформативнішими є фонди установ дворянського самоврядування – канцелярій губернських і повітових предводителів дворянства та губернських дворянських депутатських зібрань, при яких працювали **визначальні комісії**. **Протоколи** цих комісій та **родовідні** книги, які уклалися одночасно з протоколами, є потужним генеалогічним ресурсом, де наявне родовідне древо та розпис поколінь.

Джерелом для дослідження генеалогії дворянства є **справа про дворянство роду**, що містить докази приналежності до цього стану (оригінали чи копії виписок з метричних книг, посімейні списки, ревізькі сказки та інші документи), а також листування щодо подання родоводів, перевірки доказів визнання, зарахування до роду окремих осіб.

Мемуари, щоденники, листи, що зберігаються переважно у фондах особового походження, колекціях, а також самі фонди (родові, фамільні), приватні колекції документів, приватні архівні зібрання можуть містити цінну генеалогічну інформацію.

Перед початком пошуку будьте готові до того, що в тумані середньовіччя ви знайдете не аристократичних пращурів (статистично їх незначний відсоток у кожній країні), а селян, які були предками більшості з нас. Отже актуальною може стати **селянська генеалогія**, представлена інвентарями маєтків, документами сільськогосподарського і військово-кінного перепису, про скасування кріпосного права та іншими.

Інвентар є статистично-економічним описанням певного маєтку, укладеним за ініціативою землевласника із зазначенням відомостей про господаря, кількість працівників чоловічого роду в сім'ї, характеристики земельного наділу тощо. У XIX ст. були запроваджені **офіційні інвентарі** панських маєтків всіх населених пунктів губернії, складання яких було покладено на відповідні губернські інвентарні комітети.

Важливим джерелом з генеалогії селян є документи, пов'язані з реформою 1861 р., зокрема, **установчі грамоти** і **викупні акти на землю**.

Документи 1-го Всеросійського сільськогосподарського перепису 1916 р. зберігаються у фондах відповідних губернських земських управ та містять інформацію про власників домогосподарств.

Генеалогічні відомості стосовно **міського населення** наявні в **журналах генеральної перевірки** ремісничих і промислових підприємств та особливих промислів, метою укладання яких було стягнення відповідних податків. Журнали велися спочатку казенними палатами, зго-

дом – податковими інспекторами по містах і волостях на всі населені пункти волості.

У фондах **губернських земських управ** зберігалися документи 1-ого перепису міського населення (1917 р.), який проводився за встановленими формами, що містять генеалогічну інформацію стосовно власників двору чи домовласників, квартирантів у кожному дворі чи будинку.

Стягування квартирного податку фіксувалося у **списках платників квартирного податку** (введений 1893 р.) населення міста чи його частини і було пов'язане з діяльністю **казенних палат**, а пізніше **губернських і повітових з квартирних податків присутствій**, у фондах яких відклалися ці списки.

Для проведення генеалогічних досліджень інших верств населення можна скористатися документами про сплату державних податків, у т.ч. з нерухомого майна, поземельного, подорожного, промислового, воєнного податків тощо.

Цінні для генеолога відомості містять документи по виборах до Державної думи (до 1-ої Думи – 1905–1906 рр., до 2-ої – 1906–1907 рр., до 3-ої – 1911 р., до 4-ої – 1914 р.) наявні у фондах **губернських і повітових комісій** по виборах до Державної думи, а також міських і губернських дум.

Для проведення генеалогічних досліджень, пов'язаних з еміграцією, важливим джерелом можуть стати **справи про видавання закордонних паспортів, що відклалися у фонді канцелярії цивільних губернаторів**.

Характеризуючи джерельну базу генеалогічних досліджень ХХ–ХХІ ст.ст., слід зазначити, що вона набагато більша за обсягом, видовим складом, збереженістю. Найінформативнішими є документи з особового складу, які зберігаються в архівних підрозділах підприємств, установ та організацій. Генеалогічну інформацію можна знайти у фондах виконавчих комітетів рад різних рівнів (подвірні списки, погосподарські книги, списки платників податку, розкуркулених, військовозобов'язаних), військкоматів (списки призовників з відомостями про склад сім'ї, виписки з метричних книг), прокуратури і судових органів (обліково-слідчі, кримінальні справи), органів партійного (радянського) контролю і робітничо-селянської інспекції (списки репресованих, позбавлених виборчих прав, про перевірку і чистку кандидатів і членів партії), фондах періоду тимчасової нацистської окупації (списки громадян, що перебували на окупованій території, вивезених до Німеччини, фільтраційні справи осіб, примусово вивезених до Німеччини, листи і листівки остарбайтерів).

Цінними джерелами для проведення генеалогічних досліджень можуть слугувати підготовлені за документами архіву довідкові видан-

ня, довідники, бази даних, а також наукові публікації та дисертації, що містять генеалогічну інформацію.

Залежно від результатів пошуку дослідник має визначити напрями своєї подальшої роботи. У разі недостатньої кількості первинної архівної інформації для досягнення дослідницької мети, провести додатковий пошук інформаційних ресурсів. Якщо виявлена інформація задовольняє інформаційну потребу дослідника, слід переходити до оформлення результатів пошуку.

В уяві пересічного громадянина генеалогія завжди пов'язана з генеалогічним деревом, хоча існує значна кількість варіантів оформлення родоводу, але ця тема заслуговує окремої розмови.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що пошук генеалогічної інформації є процесом індивідуальним, який потребує від дослідника-початківця високої інформаційної культури, енергії та бажання отримати позитивний результат.

На перспективу генеалогію слід розглядати в контексті методологічної інтеграції з іншими науками та галузями знань, пов'язаними з дослідженням джерел, розробленням дослідницьких методик тощо.